

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Plevna

Издание Publication	Революции и еволюции – политически, икономически, технологични, културни и социални измерения на „прогреса“ Revolutions and evolutions – political, economic, technological, cultural and social dimensions of “progress”
Том / година Volume / year	II / 2023
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Plevna, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Нели Стоянова Neli Stoyanova
Институция Affiliation	Регионален исторически музей – Враца Regional History Museum – Vratsa
Заглавие Title	АЛЕКСАНДЪР ДИМИТРИЕВ ХАДЖИТОШЕВ – (НЕ)ПОЗНАТИЯТ И (НЕ)ПРИЗНАТИЯТ ALEXANDER DIMITRIEV HADJITOSHEV – THE (UN) KNOWN AND THE (UN)RECOGNIZED
Страници Pages	152-164
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-2-152/

АЛЕКСАНДЪР ДИМИТРИЕВ ХАДЖИТОШЕВ – (НЕ)ПОЗНАТИЯТ И (НЕ)ПРИЗНАТИЯТ

Нели Стоянова

Регионален исторически музей – Враца

Резюме: Александър Хаджитошев е наследник на известен и влиятелен врачански род, буден и образован родолюбец с ярко изразен потенциал за участие в обществения и политическия живот.

Александър Димитриев участва активно в посредничеството между османската власт и въстаналите райони във Видинско, Кулско и Белоградчишко през 1850 г. В резултат на това посредничество, влиянието си в административните среди на империята и покровителството на Стефан Богориди е номиниран за капу-кехая на замисляната административно автономна област във въстаналите райони.

Ключови думи: административна автономия, капу-кехая, Видинско въстание, реформи, Танзимат, селско въстание

Враца и врачанският край имат с какво да се гордеят, когато погледнем назад, в историческото минало. Много теми и личности все още чакат своята прецизна и добросъвестна оценка от специалистите. Някои от тях незаслужено остават в сянката на нихилистичното и тенденциозно отношение, плод както на научноизследователски липси, така и на конюнктурни обстоятелства.

Безспорно един от факторите, с които Враца има основание да се гордее в периода XVIII – XIX в., са известните врачански родове и фамилии – Печенякови, Кръстенякови, Бошнякови, Йоцови, Статкови, Черешарски, Бобошеви, Савови и др. И най-известният врачански възрожденски род – Хаджитошеви, или както го наричат някои изследователи – Хаджийският род. Той дава не само на Враца, не само на Северозапада, но и на цяло Българско предприемчиви производители и търговци, далновидни общественици, всеотдайни ктитори и спомоществатели, радатели за българското. От средите на този възрожденски род произлизат едни от най-ярките личности на българското църков-

но, политическо и просветно движение до Освобождението. Неслучайно един от първите проучватели на семейната им история – Димитър Маринов, определя Димитър Хаджитошев като лидер от ранга на сръбския княз Милош Обренович, Кара-Георги Петрович, Георги Мамарчев и Александър Ипсиланти¹. Тук отварям скоба, за да подчертая, че предпочитам името Димитър Хаджитошев, а не гръцката му транскрипция Димитраки, придобила широка популярност. Според мен тази гръцка транскрипция на името е преекспонирана, тъй като в много източници от епохата той е назван Димитри, а синовете му – Димитриев или Димитриевиц (което пък отбелязва сръбското влияние). По тази логика – да се възприемат имената Димитраки, Тодораки, Замфираки и т.н. като единствен и неоспорим еквивалент, е най-малкото изследователски некоректно. Още повече че става дума за хора – доказани родолюбци, с ясно изразени тежнения към подкрепа на българщината.

Така нареченият Хаджийски род, чийто известен основател е хаджи Тошо Ценов, оставя сериозен отпечатък върху цялостното икономическо, политическо, църковно и просветно развитие на Враца и Врачанско в края на XVIII и през XIX в. Самото развитие на Османската империя в този исторически период предполага либерализация на икономическия режим и възможност за замогване на прослойка предприемчиви българи, особено в районите с по-слаб контрол на централната и местната османска власт. И по силата на проверена логика тази икономическа сила води след себе си все по-засилващо се присъствие на тази предприемчива прослойка в административния и обществен живот по места.

Архивът на фамилията Хаджитошеви е най-пълният запазен семеен архив от времето на Българското възраждане и от него може да се направят ценни изводи за мястото и ролята на представителите на тази фамилия в сложните и хлъзгави на моменти отношения между централната власт, местната турска власт, гръцкото духовенство и християнското население. Силните позиции, които завоювал търговско-лихварският капитал в различни области на стопанството, му позволявали да заобикаля традиционното османско законодателство². Самата централна власт била принудена да търси неговата помощ и съюз и веднъж повикала го, през XVIII и XIX в. вече не била в състояние да се справи с него³.

Безспорно най-ярката фигура от Хаджитошевия род е Димитър (Димитраки) Хаджитошев. Първият изследовател на неговия живот и

¹ Маринов, Д. Димитраки Хаджи Тошов. (Градиво за новата ни история), сп. Българска сбирка, С 1894, с. 433

² Дойнов, Ст. Българското националноосвободително движение 1800 – 1812 г., С 1979, с. 19

³ Димитров, С. За аграрните отношения в България през XVIII в. – в сб. „Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762 – 1962)“, С 1962, с. 141

дело – Димитър Маринов, го определя като личност от ранга на сръбския княз Милош Обренович, ако би имал възможността да стигне до самостоятелното българско съществуване. За съжаление, той губи рано живота си, именно лавирайки в сложния лабиринт на отношенията между централната власт, османския отцепник Пазвантоглу и гръцките фанариоти.

И докато двама от наследниците му – Тодор и Замфир, наследяват търговския и предприемачески дух на своя баща и се впускат в производство и спекулативни сделки, техният брат Александър, вероятно поради нестабилното си здравословно състояние (а защо не и в резултат на наследствени нагласи, добро образование и интелект), предпочита политическото поприще. В онези времена „политическият елит“ се формира от икономически силната прослойка на българското общество и се калява най-вече в църковнонационалните борби и в борбите за национална еманципация.

Александър е роден през 1815 г. като втори син и трето дете в семейството. Умира през 1856 г. едва 40-годишен, според свидетелствата – от отравяне. Богатият семеен архив говори ясно за сериозно заболяване, което го изпраща периодично на лечение в Австрийската империя. Данните, които се черпят от запазената кореспонденция, публикувана през 1984 и 2002 г. в два тома, свидетелстват за постоянна и всеотдайна ангажираност на цялото семейство с осигуряването на средства за лечението на Александър.

Между 1815 и 1856 г. се развива един живот, отдаден на близките и семейството, но и на опити за градеж на политическа кариера и активно участие в динамичните промени на северозападните български територии в рамките на Османската империя. И подобно на своя велик баща, Александър Димитриев Хаджитошев излиза извън регионалните рамки и успява да се впише в сложните взаимоотношения между централната османска власт, местните турски управници и християнското население. Както пише Димитър Маринов: „Изгледвало е, че Александър ще замести баща си, но в 1856 г. той умрел скоростижно, навярно отровен“⁴.

В писмо от Никола Начов до един от наследниците на Тодораки Хаджитошев, в което го съветва да напише биография на чичо си, същият споменава, че Александър е бил съученик на Стефан Богориди, и го моли да му пише къде се е случило това⁵. Бегъл поглед върху рождените години на двамата отхвърля тази хипотеза, тъй като наследникът на Софроний Врачански, с рождена година 1775, е доста по-въз-

⁴ Маринов, Д. Димитраки Хаджитошов. Градиво за новата ни история, сп. „Българска сбирка“, кн. VI/1894 г., с. 444.

⁵ Писмо от Никола Начов до Никола Тодоракиев Димитров от 4 януари 1930 г., публикувано в: Семеен архив на Хаджитошеви, том 2, Враца 2002 г., с. 458

растен от врачанина, над когото впоследствие опекунства. Още повече че според запазените документи Александър Димитриев Хаджитошев завършва училище в родния си град и след това в Белград, Сърбия, докато именитият му сподвижник учи в престижната за времето си Бейска академия „Св. Сава“ в Букурещ, наследник на най-старото висше училище във Влашко.

Дали поради разклатеното си здраве, или поради изявени личностни качества и нагласи, Александър получава дарове от съдбата от силни покровители. Освен факта, че е наследник на най-влиятелната врачанска фамилия, той е почти връстник и първи братовчед на Анастас Йованович – един от първите български художници, литограф и фотограф, временно секретар и хофмайстер („управител на двора княжеского“) на сръбския княз Милош Обренович. Като директор на канцеларията на княза, Йованович подпомага предприемаческата дейност на братя Хаджитошеви, а вероятно и обучението на Александър в Белград. От един момент нататък негов ментор става българинът, постигнал най-високо ниво в йерархията на османската управленска система – Стефан Богориди. Именно с неговото покровителство и препоръки Александър изпява лебедовата песен на живота си – номинацията му за „капу-кехая“ на полуавтономната област в районите на Видинското въстание от 1850 г.

Запазеният семеен архив на фамилията Хаджитошеви представлява ценен източник на информация за събитията от живота на знаменитото врачанско семейство, въпреки че в повечето случаи информацията трябва да бъде извличана между редовете и синтезирана чрез дедукция. Документите говорят за много ранното включване на Александър в политическия живот, вероятно още по време на неговото обучение в Сръбското княжество, за което логично може да се предположи, че се случва през 30-те години на XIX в. Първото писмо, в което се споменава неговото име, е във връзка с поискан от него и невърнат заем на българин от Зайчар. Съдейки от следващите писма, по-късно този заем е погасен от по-големия брат Замфираки. Невъзможно е да установим със сигурност предназначението на тази голяма за времето си сума – 10 000 гроша, но възможните предположения са две – или е било свързано с обучението му, или с необходимост от лечение. В писмо от юни 1839 г. Александър пише на майка си Екатерина, че се надява да остане на сръбска служба, за да може да върне парите⁶.

Според автора на предговора към том II на семейния архив Крумка Шарова: „...когато в края на 30-те и началото на 40-те години сред българите в северозападните области възникват, разширяват се и се изострят вълнения и готовност за бунтовни действия, князът избира

⁶ Семеен архив на Хаджитошеви, том 2, Враца 2002 г., писмо № 12, с. 31.

младия врачанин за отговорното лице, което да насърчава, организира и поддържа връзки между тях и сръбското правителство“⁷. Че врачанинът вече е включван в планове за посредничество между турските, сръбските (а вероятно и австрийските) власти и българското население, говори и негово писмо от град Панчево (в областта Войводина, тогава в рамките на Австрийската империя), в което той пише, че се е върнал „...заради работата, за която не мога да ти пиша защо съм се върнал... добро е, всичко ще бъде според нашето желание“⁸. Ще си позволя обаче да подложам на добронамерена критика съждението на проф. Шарова, тъй като от началото на 40-те години Александър вече не пребивава в Сръбско. Вероятно по това време Александър Хаджитошев се премества от Австрия и Сърбия във Влашко, тъй като в писмо от февруари 1842 г. до майка си пише, че не е в Сърбия от година и половина. В следващите няколко години живее в Каракал, Крайова, Бекет и Калараш (Кълъраш). Логично е да се предположи, че и в този период той не прекъсва родолюбивата си дейност, а дори претърпява идейна и личностна еволюция, за да се включи още по-активно в последващите събития в началото на 50-те години. В семейния архив не се намират данни за неговата дейност от 1845 до 1850 г., но всичко говори за заемане на все по-стабилни позиции сред българската емиграция не само в Сърбия, но и в Румъния.

През това време в Северозападна България се натрупва напрежение и се развиват събития, довели до най-масовото селско въстание през Възраждането. Според изворите, от издадена през 1845 г. „садразамска заповед“ (заповед на великия везир) „...земята на известни села по-рано не е била дадена на самото селско население, а била раздадена с крепостни актове на мюсюлманите, живеещи в градовете Видин, Белоградчик и Лом. Самите притежатели мюсюлмани пък от своя страна давали тая земя на селското население под наем, срещу който понеже по-рано взимали някои извънредни неща, още от началото на Танзимата прибирали от селските жители в нахиите Кутловишка и Ломска за всеки ярем по петдесет оки жито, по петдесет оки ечемик и по петдесет оки царевица...“⁹. Основното икономическо противоречие е, че след премахването на спахилъците земите не били отдадени за ползване на селяните, а на местните аги и субашии, които ги преотдавали на местното население срещу различни задължения в натура.

Обект на настоящото изследване не е проследяването на причините – икономически и социални, за въстанието от 1850 г., нито повторяване на драматичните събития в хода на самите бойни действия и потушаването му. Важно е обаче, че „неговите ръководители правят

⁷ Пак там, с. 10.

⁸ Пак там, писмо № 18, с. 36.

⁹ Христов, Хр. и Н. Генчев. Българско Възраждане. Христоматия по история на България, част II, С 1969 г., с. 252.

значим принос в общественно-политическата мисъл¹⁰. „Те, освен че изискват разширяване и гаранции за местното общинско самоуправление, издигат идеята за създаване на автономна административна област от териториите, обхванати от въстанието. Тази област трябвало да има свой постоянен представител при Портата, с по-далечна цел – цяла България да се превърне в самоуправляваща се провинция, признаваща сюзеренната власт на султана, подобно на Сърбия.“¹¹ Тази теза се подкрепя и от Огняна Маждракова-Чавдарова в цитираното изследване, в което пише, че „в хода на преговорите по време и след въстанието от българска страна е предприет опит за придобиване на административен управител – християнин и на граждански представител при Високата порта, макар с регионален ранг – за нуждите на замислената автономна област“¹². В обсега на предвижданата автономна (или както е по-коректният научен термин, „полуавтономна“) област са включени Ломско, Белоградчишко и Сахра (Кулско и Видинско без град Видин и няколко околни села). В документ от 4.06.1850 г. – Молба на българите от въстаналите села на Видинско, Ломско и Белоградчишко до сръбския княз Александър, жителите на 116 села от три нахии – Саравска, Поломска и Белоградчишка, отправят молба да се изпрати негов човек при великия везир, за да защити интересите на селяните. Те подчертават, че ще се оставят изцяло в ръцете на този човек („да се дадеме у негово руке“)¹³.

И тук отново се намесва „нашият човек“, или поне може да се по-разсъждава в тази посока. За целта е необходимо да свържем няколко факта. Първо, Александър Хаджитошев е приближен на сръбския княжески двор – по наследство и роднинство, по придобито образование и по идейно влияние. Не бива да забравяме, че от 40-те години натам се разпространява силно сръбско влияние върху българското националноосвободително движение, тогава се зараждат и оформят своя облик великосръбските идеи на Илия Гарашанин за обединение в силна южнославянска държава под егидата на Сърбия. Второ, през май 1850 г. Александър пише в писмо до брат си Тодораки и до „чичико“ хаджи Йованчо: „...има да са разговора с вазе за една работа, кои са надам ща да баде за санджака добра“¹⁴. Той изрично ги предупреждава да си вземат чисти дрехи за смяна, за да се представят добре пред придружите-

¹⁰ Маждракова-Чавдарова, О. Българското национално представителство-и деи и опити за създаването му (40-те – 60-те години на XIX век), в: сп. Исторически преглед, кн. 2/1993 г., с. 26.

¹¹ Димитров, С. Въстанието от 1850 г. в България, С 1972, с. 159 – 164, 179 – 181; Кузманов, П. За събитията след въстанието от 1850 г. в България, сп. Исторически преглед, кн. 2/1987 г., с. 48 – 58.

¹² Маждракова-Чавдарова, О. цит. съч., с. 27.

¹³ Христов, Хр. и Н. Генчев. Българско Възраждане. Христоматия по история на България, част II, С 1969 г., с. 244.

¹⁴ Семеен архив на Хаджитошеви, том II, Враца 2002 г., с. 222.

ля му. Явно този придружител е важна особа, много вероятно местен турски паша, тъй като се знае от последвалите събития, че врачанинът е бил използван често за посредник между Портата, местните власти и християнското население. Едва ли цариградските първенци се сещат за наследника на Димитраки Хаджитошев чак след въстанието. Логично е той да е участвал в преговорите още по време на събитията, когато си изгражда и авторитет на образован и дипломатичен защитник на правата на населението в трите въстанали области. Така не буди съмнение едно изречение на първия изследовател на известната врачанска фамилия – Димитър Маринов, който пише, че „Александър... в 1850 година е бил предводител на оная депутация от Видинско и Ломско, която бе изпратена в Цариград след въстанието“¹⁵.

Може да се каже, че от началото на 50-те години на XIX в. започва „цариградският период“ в живота на Александър Димитриев Хаджитошев. Делата му го свързват най-вече с Цариградската българска колония и с контакти със силните на деня и от страна на османското управление, и от страна на влиятелните български фигури там. Една от тези влиятелни фигури безспорно е неговият политически покровител Стефан (Стефанаки) Богориди. Според източниците именно той го вика в Цариград и го препоръчва като посредник при разрешаването на спора между ръководителите на Видинското въстание и османските власти. Самият Хаджитошев е негов довереник и „най-близък съветник на видинските пълномощници в Цариград“¹⁶.

В историческата литература все още няма единомислие по въпроса дали замислената и отстоявана пред Високата порта идея за административно-политическа полуавтономия на трите въстанали нахии се е осъществила на практика. Някои податки в изворите говорят в полза на утвърдителния отговор на този въпрос. Без съмнение обаче, този отстъп от позициите на властимащите не продължава дълго. Огняна Маждракова-Чавдарова приема, че осъществяването на тази по-скоро административно-структурна, отколкото политическа автономия е станало възможно благодарение на усилията на българската делегация (вероятно начело с Александър Хаджитошев – б. м., Н. С.) и влиятелните българи от цариградския либерален кръг (чийто член също вероятно е бил Александър Хаджитошев – б. м., Н. С.). Тя обаче не уточнява кога се е случило това. Позовавайки се на публикации и документи, цитирани в изследванията на Вл. Тодоров-Хиндалов, Илия Цанов, Димитър Маринов и Радка Стоянова, Огняна Маждракова пише за пълномощно от 150 български старейшини от 77 български села (по-горе преброихме 116 села от трите бунтовни нахии), с което представителната делегация на българското население посещава Висшия адми-

¹⁵ Маринов, Д. Димитраки Хаджитошев. Градиво за новата ни история – сп. Българска сбирка, 1894 г., № V, с. 444.

¹⁶ Маждракова-Чавдарова, О. цит. съч., с. 29.

нистративен и съдебен съвет на Високата порта в началото на август 1850 г. В своето изследване „За събитията след въстанието от 1850 г. в България“ Петър Кузманов развива тезата, че обединяването на трите каази в един каймакамлък под властта на хаджи Мехмед ага не е от есента на 1851 г. (както твърди Страшимир Димитров)¹⁷, а от октомври – ноември 1850 г. В подкрепа на това съждение е част от горещитираното писмо на Стефан Богориди до Александър Димитриев: „...а ти ще бъдеш уведомен да забележиш на Негово Сиятелство (великия везир – б. м., Н. С.) каквото се отнася до успокояването и задоволяването на духовете на видинските християни и на 3-те каази, които са под властта на хаджи Мехмед ага“¹⁸. Писмото е от 5.05.1851 г., т.е. най-вероятно учредяването на каймакамлъка под ръководството на хаджи Мехмед ага е санкционирано или по време на посещението на делегацията в Цариград, или в следващите месеци до края на 1850 г. Според други изследователи идеята за полунезависимия каймакамлък се оформя едва след посещението на Мехмед Шекиб ага във въстаналите региони през пролетта на 1852 г.¹⁹ По препоръка на княз Стефан Богориди Александър Димитриев Хаджитошев е предложен за капу-кехая на полунезависимата българска област (управляващите я са подчинени директно на Високата порта, а не на Видинския валия). Самият термин „капу-кехая“ през XVIII в. се използва за представители на европейските християнски държави, но през XIX в. вече се отнася за представителите на отделните провинции пред османското правителство. От това можем да съдим, че функциите на българина са били по-скоро представителни и посреднически, а не административно-управленски.

В своя документален труд „Из записките ми“ Илия Цанов (син на участника в събитията Тома/ки Цанов, брат на известния следосвобожденски политик Найчо Цанов и пръв служебен защитник в българската история) пише: „...В разговор с баща ми, до когото донесе писмо от братя Гешови... той, комисарят Шекиб ефенди, проектирал да създаде от Видинската, Белоградчишката и Ломската каза един полузависим каймакамлък, който да се снася направо с Цариград чрез свой капукехая, а за такъв да се назначи врачанецът Александри Димитриевич, любимец на Стефанаки бей“²⁰. По-нататък обаче той пояснява: „Една част от проектираното се осъществи: трите кази се обединиха и за техен каймакамин биде назначен Х. Мехмед ага, турчин само по име. Втората обаче част – най-съществената – снасянето право с Цариград и назначението на капукехая се осуети. Новият валия (на Видин-

¹⁷ Димитров, С. Въстанието от 1850 г. в България, С 1972, с. 180.

¹⁸ Семеен архив на Хаджитошеви, Враца 2002 г., писмо № 255, с. 239.

¹⁹ Тарашоева, В. 235 години от рождението на Димитраки Хаджитошев и 200 години от рождението на Александър Димитракиев, http://www.vratsamuseum.com/articles/Bulgaria_XV-XIX/235_godni_2015.pdf

²⁰ Цанов, И. Из записките ми, С 2011, с. 36.

ския вилает – б. м., Н. С.), Зариф Мустафа паша, любимец на палата, се обяви против реформите, и представил Шекиб ефенди за опасен реформатор и подкупен от българите за създаване на област, подобна на Сърбия. И сполучи. Шекиб ефенди стоеше във Видин, без да може нещо да върши. На всичко му отговаряли: споразумеете се с валията, комуто е поверен еялетът²¹. Тоест би могло да се предположи, че замисълът за създаване на полунезависим каймакамлък, подчинен директно на Портата, е останал по-скоро формален акт, неизпълнен с реално съдържание поради редица конюнктурни обстоятелства. Пак според цитат от записките на Илия Цанов от 1852 г.: „...особният каймакамлък се унищожаваше...“²², можем да съдим за краткото, но всъщност фактическо съществуване на тази административна структура. Според мен обаче самият акт на обсъждане на идеята и номиниране на конкретни личности с намерение за нейното осъществяване говори за опити за либерализация на Османската империя по отношение на подвластното население. А Александър Димитриев Хаджитошев е един от малкото и един от първите примери за намеса на българин по високите етажи на властта в империята.

Семейният архив на фамилията Хаджитошеви отчасти хвърля светлина върху събитията от този период. Няколко писма между братята Замфираки и Тодораки Хаджитошеви свидетелстват за оказаната голяма чест на по-малкия им брат. „Радостная вест... да са далече от царската страна на Алекса 1 ивтихар нишан готово икитук паеси и една сабя да е вредна от 35 хиляди гроша.“²³ Тоест брат им Александър е получил висок орден и много скъпа сабя от правителството. Това потвърждава и Димитър Маринов: „Той (Александър Хаджитошев – б. м., Н. С.) се върнал обдарен с орден „Ифтихар“ и с право да носи сабя и униформа“²⁴. Тези факти говорят за високо признание на заслугите на Хаджитошев по време на преговорите между правителството и въстаналите райони. Всички изследователи на селското въстание в Северозапада от 1850 г. подчертават дипломатическия такт, с който водачите на въстанието поставят своите искания както в хода на бойните действия (които в нито един момент не са основна цел и средство), така и след това. Самата Османска империя вече не е империята от XIV и XV в. Разтърсвана от икономическа и политическа криза, тя все повече е принуждавана да се съобразява с волята на западноевропейските Велики сили. И в този смисъл – да върви към европеизация и отстъпки спрямо иновърното население в либерален дух. Не бива да забравяме и факта, че Танзиматските реформи вече се борят да си пробият път през наслагваните с векове тежки отношения на експлоатация и по-

²¹ Пак там, с. 38.

²² Пак там, с. 39.

²³ Семейен архив на Хаджитошеви, Враца 2002 г., писмо № 238, с. 225.

²⁴ Маринов, Д. цит. съч., с. 444

тисничество. На този фон признанието за един християнин от страна на османската система е жест на добра воля и нужен компромис за овладяване на създалата се ситуация.

И докато признанието от Високата порта се овещества (което в никакъв случай не намалява неговото значение), признанието от сънародниците намира израз по-скоро в повишаването и утвърждаването на авторитета на врачанина. В писмо от февруари 1851 г. до Тодораки Хаджитошев плевенчанинът Марин Н. Петрович пише: „Прочие, като имах чест, та са составих со вашиа единокровен брат господин Замфираки у Плевен, сердечно му доказах подробно зарат вашият щастлив брат господин Александър, у кое состояние са намира и у коя чест. Кое-то и ний имаме тепла надежда на него, за да са познаем со неприятелите наши“²⁵. Стефан Богориди разчита на него за събирането на помощи за изграждането на българския храм в османската столица. През 1853 г. деецът на църковното движение и бъдещ известен политически водач Драган Цанков пише на Александър: „...и сега все се надявам, като ви раскажа у писмото си, пак не ще да оставите, доде не покажите добрината си особно мене и общо на сичкото ни отечество“, като го моли да съдейства за откриване на българска печатница в Свищов²⁶.

За важността на присъствието на врачанина в последвалите въстанието от 1850 г. събития отново съдим по сведенията в семейния архив. В писмо от февруари 1852 г. от Александър до братята му той пише, че ще дойде във Видин с пашата (вероятно Мехмед Шекиб ефенди – б. м., Н. С.) за инспекционна обиколка във въстаническите райони²⁷. През април същата година пише, че още е в Цариград, защото „са случиха други политически работи“²⁸. Много вероятно тези „политически работи“ да са свързани с назначаването на Мустафа Решид паша – един от най-големите реформатори на Османската империя, автор на Гюлханския хатишериф от 1839 г. – за велик везир на правителството. Това изпълва Хаджитошев с надежда за по-добро бъдеще за християните в империята и дава поредния тласък на неговите политически ангажименти.

Междувременно Александър получава петмесечен отпуск от властите и заминава на лечение в Немско, което му е заплатено от правителството²⁹. Този факт навежда на мисълта, че е на държавна служба и се ползва с всички права, произтичащи от нея. Следвайки писмата в семейния архив, научаваме, че Александър е във Виена няколко месеца в началото на 1853 г. По време на престоя си там той няколкократно

²⁵ Пак там, писмо № 249, с. 234.

²⁶ Семейен архив на Хаджитошеви, Враца 2002 г., писмо № 301, с. 280.

²⁷ Пак там, писмо № 258, с. 242.

²⁸ Пак там, писмо № 262, с. 245.

²⁹ Пак там, писмо № 260, с. 244.

получава писма с настояване да се върне в Цариград, „...гдето ме очакват други работи според сегашните обстоятелства и които не е възможно да ги оставя, както ми и от Цариград писуват“³⁰. В едно от писмата той пише до брат си Замфираки, че на връщане от Виена ще мине през Видин, където има работа с пашата. Дори делата му вече да не са свързани с последиците от Видинското въстание, може да се предположи, че неговата политическа активност като християнски представител пред Високата порта продължава.

От октомври 1853 г. Александър вече е в Цариград и остава там повече от година – информация, която отново черпим от неговите писма до различни адресати, най-вече семейството му във Враца. От писмата разбираме и че войната с врачанския владика Доротей и подкрепящия го местен първенец Васил Кръстеняков вече е в разгара си и Александър се включва в нея от разстояние, с напътствия и съдействие, оставяйки в течение на събитията.

Интересна информация се съдържа в писмо от юли 1854 г., писано от Замфираки Хаджитошев до Александър, който вече резидира в Цариград. Текстът е следният: „А тизе гледай та земи заповест да излезеш за Нишкио санджак и за Видинскио, та доста работи, като дойдеш да научиш, и за царството да явиш“³¹. За да разберем за какво назначение за двата санджака става въпрос, са необходими още свидетелства и документи, каквито към момента не са известни. Единственият извод, който може да се направи, е в посока на разсъждението, че българинът продължава да се ползва с авторитет и да бъде важен фактор в политическата атмосфера на османската столица.

В оставащите месеци до края на живота си Александър Хаджитошев пътува във вътрешността на българските земи – писмата му са от Плевен, Видин и Враца (в началото на 1856 г. престоява няколко месеца в бащиния си дом). Последното запазено писмо с негово авторство е от 17 април 1856 г. и е писано от Видин до брат му Тодораки Хаджийски във връзка с протокол за покупката на чифлик. Пак във връзка с издаването на документи за влизане във владение на този чифлик във врачанското село Радовене научаваме информацията, че в началото на август 1856 г. Александър Хаджитошев е все още сред живите³².

Оттук нататък документални свидетелства за този верен син на своя род и отечество не са налични. Следващият запазен документ в семейния архив е писмо от игумена на Рилския манастир Йосиф до Тодораки от 8 април 1857 г. В него игуменът уведомява, че срещу получените 5 дуката ще включи в божествената служба имената на близки, включително „Александри“, „...които ще се споменуват вечно в божест-

³⁰ Пак там, писма № 284, 286, 288.

³¹ Семеен архив на Хаджитошеви, Враца 2002 г., писмо № 340, с. 319.

³² Пак там, писма № 474 и 475, с. 427 и 428.

венната литургия по обичая манастирскому³³. От това можем да направим извода, че смъртта на Александър Димитриев Хаджитошев се е случила във времеия интервал от август 1856 г. до първите месеци на 1857 г. Самият факт, че след август 1856 г. не проявява епистоларна активност (каквато неминуемо би била засвидетелствана в семейния архив), води към мисълта, че той е станал жертва на заговор в края на лятото или ранната есен на 1856 г.

Така, подобно на своя именит баща, Александър Хаджитошев губи рано и вследствие на интриги живота си. Историята на северо-западния български регион губи в негово лице изявен лидер, човек с голям потенциал за политическа кариера и убеден родолюбец. Ако беше доживял Освобождението, наследникът на известната врачанска фамилия със сигурност щеше да се включи активно в изграждането на новата българска държавност и да бъде полезен за обществото със своята ерудиция, опит и контакти. Но в историята тези хипотетични построения са неприемливи. Така както е неприемлив и рискът да забравим имената, оставили трайна следа в регионалната и националната историческа памет.

ALEXANDER DIMITRIEV HADJITOSHEV – THE (UN) KNOWN AND THE (UN)RECOGNIZED

Neli Stoyanova

Regional History Museum – Vratsa

Abstract: Alexander Hadjitoshev is the heir of a famous and influential family from Vratsa, an alert and educated patriot, with a pronounced potential for participation in public and political life.

Alexander Dimitriev actively participated in the mediation between the Ottoman authorities and the insurgent regions of Vidinsko, Kulsko and Belogradchisko in 1850. As a result of this mediation, his influence in the administrative circles of the empire and the patronage of Stefan Bogoridi, he was nominated as the kapu-kehaya of the intended administrative autonomous region in the insurgent regions.

---

³³ Пак там, писмо № 363, с. 336.

Keywords: administrative autonomy, kapu-kehaya, Vidin uprising, reforms, Tanzimat, peasant uprising

Нели Стоянова

Отдел „История на България XV – XIX век“

Регионален исторически музей – Враца

Пл. „Христо Ботев“ № 2

E-mail: nelly_nen@abv.bg